

NOVI AUTOBIOGRAFSKI FRAGMENTI, 1992.

Ibrahim Kajan

1.

PREPOROD I BEHAR, SIMBOLI JEDNE KULTURE

U nekoliko navrata vodio sam dnevnik, a najozbiljnije od godine osnutka zagrebačkog *Preporoda*, kroz ratne godine i prve poratne, s namjerom da budem strogo prema sebi i discipliniran u „obavljanju tog autozadatka“. Ali nije išlo glatko, daleko od toga. Popuštao sam sebi i udovoljavao, do potpunog samozaborava na obećanja koja sam sam sebi zadao.

Povratak demokratskog pluralizma i „zabranjenih kultura“ manjina

Od svakoga od tih pokušaja s vremena na vrijeme pronalazim zaturene i zaboravljene stranice rukopisa koje, nerijetko, sada ne znam ni pročitati. Na taj sam način sačuvao poneka pisma iz mladićkih godina, ili „sažetke“ romanesknih storijskih iz porodičnih fragmenata i društvenog konteksta. Hvala Bogu da sam neke fragmente objavljivao u *Behar Jurnalu*, koji sam koncipirao kao info-prilog časopisu za kulturu i društvena pitanja *Behar*. Dnevnik sam vodio, to mi je tek sad potpuno jasno, iz osjećaja egzistencijalne samoće, slutnje nadolazećeg vremena straha i ugroženosti, kao potiranje zaborava i potrage za osloncem svojoj nezaštićenoj prirodi tako pogodnoj svakoj zločestoj osveti i propasti.

A u intermezzu tek rođenog *Kulturnog društva Muslimana Hrvatske Preporod 2*. svibnja 1991. i administrativnog utemeljenja te – slobodno se može reći – pionirske i najznačajnije kulturno-bošnjačke institucije u Hrvatskoj koja je trajala gotovo 30 godina, do samosunovrata unutarnje strukture, neke vrste režiranog institucionalnog harakirija, pripremljen je projekt budućnosti; obnovljeni, zagrebački Behar. Iz arhivske građe sintetizirao sam tekst o osnivanju *Preporoda* i uvrstio u prvu knjigu svojih sjećanja *Samo prolaznik*, nedavno izašlu.

A ono što je u *Preporodu* izraslo najljepše i najplemenitije, krije se u objavljenim knjigama i posebice u časopisu *Behar*. Prve pisane tragove o zagrebačkom *Beharu* pronalazim u biltenu *Telal br. 1*, otisnutom na geštetneru u 30 primjeraka, u mjesecu rujnu godine 1991. O njemu svjedoče fragmenti arhivskog dokumenta, na stranicama 3-4 - Temelji našeg programa i Notica u završnoj *Telalovoj* rubrici *Kronika* glasi: „26. lipnja 1991. godine prezentiran je članovima Glavnog odbora Preporoda Program rada za 1991. i 1992. godinu, što su ga izradili članovi radne grupe – Ibrahim Kajan, Ismet Voljević, prof. dr. Nedžad Pašalić, prof.dr. Džemal Pezerović, prof. dr. Zijo Haznadar, prof. Mersija Omanović, Nusret Mekić, Asim Crnalić i Amir Bukvić (u svojstvu kreatora i konsultanta Programa). Program rada je jednoglasno prihvaćen.“

Najzadovoljniji smo bili Ismet Ico Voljević i ja. Oblikovao sam programske tekstove za izdavačku djelatnost i časopis *Behar*, zatim redovna predavanja, književne tribine, Bošnjачke riječi u Hrvatskoj, a Ico za programe likovnih izložbi, za grafiku i dizajn u izdavačkoj djelatnosti općenito, a proračune smo zajednički „planirali“ – niko nam ih još nije ni mogao obećati, nadali smo se dobrotvorima i donatorima. Nismo imali ni jednog jedinog dinara! A o kuni se još nije ni sanjalo!

Tek osnovano Kulturno društvo Muslimana Hrvatske „Preporod“, došlo je na ovaj svijet poput čovjekova mladunčeta: golo, bez ikakve popudbine i bez neke opipljive i poželjne baštine. Ništa još nije moglo biti definirano, jer nije bilo ni traženo. Mi smo zapravo prva nevjerska kulturna institucija narodnog kolektiviteta koji se osjeća posebnim etničkim i nacionalnim entitetom, i to za sada izražava svojim kulturnim programom – prvi put nakon 1945. godine. A i u čudno smo vrijeme došli na svijet, uoči samog rata. Prvi kuršumi su, u najdoslovnijem smislu, zaparali hrvatskim prostorom, na Plitvicama, dok se odvijala veličanstvena osnivačka skupština *Preporoda* u *Hotelu Intercontinental*. Na pauzi, dok su se pisali zaključci i rezultati glasanja aklamacijom za listu Glavnog odbora, pomoćnih tijela upravljanja i prvog predsjednika – stizale su vijesti o poginulim srpskim pobunjenicima i mladim hrvatskim policajcima. Pobuna protiv netom obavljene partijsko-državne tranzicije, iz jednopartijske socijalističke države u pluralno društvo obećanog demokratskoj smisla i ustroja.

Behar - naš identitetski putokaz

Pripremali smo prvi broj Behara. U zaglavlju su prvi put trebali osvanuti sljedeći podaci koji do tada nisu postojali u Hrvatskoj – ni u ovakvom značenju, niti u ovakvom rasporedu:

BEHAR ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA - Nakladnik:
Kulturno društvo Muslimana Hrvatske PPREPOROD

Kompjuterska obrada: D. N. Končareva 121; Tisak: Copi-centar, Zagreb. Cvjetna
cesta 13

Glavni i odgovorni urednik: Ibrahim Kajan, Uređuje redakcijski kolegij: Fadil
Hadžić, dr. Nedžad Pašalić, Asim Crnalić, Fikret Cacan, Faris Nanić – Likovna
oprema: Ismet Ico Voljevića – Grafički urednik: Zija Sulekmanpašić - Lektor:
Edib Muftić – Ekonomski rukovoditelj: Hilmija Šabić.

Iznad tog nedvosmislenog sastava u kojeg nije bilo sumnje, ni identitetske ni
kvalitetne, bila je likovna grafika koja nas je trebala duhom povezati s bošnjačkom
baštinom i našim najznačajnijim časopisom iz kojeg smo „ozračeni i označeni“,
Bašagićevim *Beharom* s početka 20. stoljeća.

Naš program trebalo je predočiti čitateljskoj publici koju još nismo mogli
znati, vrlo heteregonoj i vrlo kontroverznoj! Koja je, na ateističkoj podlozi
odgajana, da pripada svima, osim sama sebi, a poglavito i najčešće pripada
Hrvatima i Srbima, Crnogorcima i Makedoncima, a baška Jugoslavenima. Šta
li smo mi, iz takvog društva u sjenci ideološke prisile, uopće mogli naslijediti iz
„(bošnjačko)-muslimanskog kulturnog konteksta“? Npr. u Hrvatskoj?!

Približavao se rođendan Ismeta Ice Voljevića, a ja sam se zarekao da ćemo
prvi broj imati za njegov 70-ti rođendan. Ali, početkom travnja 1992. i u Bosni i
Hercegovini je započeo krvavi agresorski napad iz Srbije!

U teškim trenucima, čovjek izgleda nema saveznika. Sjedio sam, ojađen
u dubini noći i dovršavao rad na knjizi *Muslimanski danak u krvi*. U njoj su
izjave preživjelih (iz sela Zaklopače u Istočnoj Bosni), čiji su preživjeli uspjeli
stići do Zagreba. (Osim njih, prvih prognanika, džamija je bila prvi azil vojnim
obveznicima iz Makedonije, Kosova, Bosne i Hercegovine, koji su napuštali
kasarne Jugoslavenske armije, u kojima su se već glasno čule četničke pjesme.)
Prikupljane izjave su brzo redigirane, a uvečer sortirane i kovertirane novinarima
i medijima u Zagrebačkoj džamiji, od naše djece, dobre i vrijedne mladeži, na
engleski i njemački prevedene.

Kakav nam treba *Behar*, mislio sam ostavljajući surovu knjigu, uvodnik
za časopis koncipirajući. Kakav *Behar*, danas? U Hrvatskoj su nam prethodili
Putokaz Hasana Kikića (1937.) i *Dogu ve Bati* Hivzije Bjelevca (1944.) A sad,
uoči samog rata, pojavila se i sarajevska redakcija „zagrebačkog“ političkog
časopisa *Ogledalo!* Izašla su tri-četiri sjajna broja, raskošna po svemu – a kad
su postigli cilj, kad je ekipa SDA pobijedili na izborima u Bosni i Hercegovini,
zatvorili „redakciju“ i bez traga nestali iz Hrvatske!

Kakvo je iskustvo triju prvih minijaturnih pokušaja iz triju političkih profila triju ideologija – ljevičarsko-lenjinističke, fašističke i novo-demokratske: nepotrebno, razroko, kukavno i beskrupulozno!

Nama treba Behar – kao susret koji obećava poznanstvo i prijateljstvo, a ne isključivo, separatno i zatvoreno „muslimansko glasilo“ Kao što su piscu potrebne sve riječi, nama su potrebni svi ljudi – da bi se u njima jasno i razvidno vidjeli i prepoznali - Bošnjaci.

2.

U PROLAZNOJ SOBI „PREPOROD“ IMA STOL, HRVATI MUSLIMANI OBNAVLJAJU NARODNU UZDANICU

Tek sredinom, odnosno krajem listopada 1991. kad je Zagreb nanovo živnuo povratkom ljetnih nomada s mora, navratio sam u Tomašićevu 12. Muftija Ševko ef. Omerbašić izašao nam je u susret i dopustio da u jednoj prolaznoj, potpuno praznoj sobi, *Preporod* dobije posuđeni stol koji će moći ključem zaključati. Taj prostor je zapravo neka vrsta tampon zone između dviju kancelarija koje je Mešihat ustupio na korištenje mjesec-dva ranije utemeljenoj *Stranci demokratske akcije Hrvatske*. Zajednički nam je bio telefon i zajednička tajnica. Zapravo, Mirsada Pepić nam je svojevrijedno željela besplatno biti pri ruci, jer ju je već dogovorom angažirao dr. Šemso Tanković za administrativne poslove u Stranci. Šemso se povremeno pojavljivao u svojoj kancelariji, ali je druga prostorija koju su dobili, u kojoj je stranke primao dipl. ing. Azem Karamehmedović, uvijek bila puna ljudi. Imao sam dojam da dolaze sa svih strana, iz Bosne, Hercegovine, iz dijaspore, svaki noseći svoje ideje, svoju zabrinutost, mnogi s djecom i članovima porodice u očitom pokretnom transportu koji je lice okretao Zapadu.

I sam sam putovao u Njemačku, u München, u ime *Merhameta*, i u Frankfurt sa Enesom Kiševićem, da sudjelujemo jednom od prvih mitinga *pro Bosnia*. To su bili i prvi mjeseci probuđenog angažmana naše razlivene dijaspore koja se također morala brzo samoorganizirati – nerijetko bolnim diktatom koji im je otvorio oči: odjedanput vidješe da nemaju ničega i nikoga, osim folklornih *“Društava Jugoslavena”* u ponekom od gradova Austrije i Zapadne Njemačke! Tada se i blic-pogledom mogla shvatiti i razumjeti dubina naše osamljenosti i zapuštenosti.

Bilo kako bilo, posjedovanje adrese, pa makar i posuđene i privremene, potvrđuje – dodatno potvrđuje da postoji neka živa osoba, neki tvoj kolektivni ili institucionalni oblik gotovog ili barem početnog, razvojnog oblika, Na tu nam

adresu, baš na tu, zajedničku adresu „vjerskih, kulturnih i nacionalnih sadržaja i ciljeva“ od osnivačke skupštine dolaze prva pisma, rješenja, dokumenti, pozivnice. Ukratko: Postojimo!

Nismo više mogli čekati

Dok čekamo da Glavni odbor Kulturnog muslimansko-hrvatskog društva Preporod službeno ne prihvati tekstovima „opismenjene“ programske sadržaje, ciljeve, finansijske potrebe i mogućnosti programskih grupa, svejedno počinjemo izlaziti u javni život, u „obnovljenu društvenu stvarnost“ – zapravo vraćene (provjerene) vrijednosti najvidljivije u ekonomskom, političkom i kulturnom pluralizmu. Za našu, bošnjačku manjinu, to je bio možda posljednji trenutak u kojem je započela spašavati svoju kulturu sjećanja. Vratiti u optičaj svoje pravo nacionalno ime - Bošnjaci, ime svog materinskog bosanskog jezika, ime svoje bošnjačke književnosti. Bošnjaci i Bosanci, bošnjački i bosanski, u našoj kulturi shvaćamo sinonimima – pa ću tako i ponoviti za Alijom Isakovićem, i njegovim standarološkim pristupom u *Rječniku karakteristične leksike bosanskog jezika* (1993.).

Nismo čekali da dobijemo društvene prostorije, nismo čekali ni donatore, nismo čekali ni da nam neko „prizna postojanje“ ni nas ni našeg jezika! Nismo čekali nikoga: željeli smo djelovati! Jer mi jednostavno postojimo i jesmo. Održali smo prve javne nastupe, navodim ih gdje su se i kad zbile, da se zna:

Prva književna večer, noć sufijske poezije, Vejzovićeva izložba

6. siječnja 1992. Prva naša tribina održana je u amfiteatru Zagrebačke džamije: Predstavljanje knjige *Drame Amira Bukvića*. Voditelj: Asim Crnalić. Uz autora je tu i njegov posebni gost - Mustafa Nadarević, poznati zagrebački glumac. U ulozi kritičara – Ibrahim Kajan. Dvorana je ispunjena u potpunosti.

23. siječnja 1992. Sudjelovao sam u predstavljanju knjige eseja Daniela Bučana *Vrijeme islama*. Uz autora još su govorili prof. Božo Rudež, dr. Ante Selak, Mustafa Pličanić i prof. dr. Sulejman Mašović. Voditelj: Asim Crnalić. Velika dvorana Zagrebačke džamije: 170 prisutnih.

24. veljače 1992. Održano prvo Preporodovo predavanje iz prostora medicine. Predavači: prof. dr. Nijaz Hadžić i prof. dr. Asim Kurjak. Tema: *Rano otkrivanje raka u žena*. Voditelj: Asim Crnalić. Oko 200 posjetitelja (u istoj dvorani).

20. ožujka 1992. Održano je večer sufijskih tekstova pod naslovom *Svijet je zrcalo*. Uvodna riječ i komentari: Ibrahim Kajan. Pjesme govorili glumci

zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta: Mustafa Nadarević, Amir Bukvić i Zijad Gračić. Voditeljica: Mirjana Požar. Kulturno-informativni centar, Zagreb, Preradovićeve 5. Prisutno: 160 posjetitelja.

30. ožujka 1992. Otvorena je izložba akademskog slikara Munira Vežovića. Izložbu otvorio slikar i karikaturist Ismet Ico Voljevica. Kritički osvrt: Josip Depolo, autor prve monografije o Muniru Vežoviću. Dvorana Islamskog kulturnog centra. Goste pozdravio predsjednik medžlisa Mustafa Pličanić. Prisutno oko 200 posjetitelja.

Podrivanje iz sjenke: Sunita Rizvanbegović Bujas bi Narodnu uzdanicu

Dana 26. III. 1992. naziva me (meni nepoznata) gđa Sunita Rizvanbegović Bujas, s preporukom naše tajnice Mersije Omanović, i moli me da sutradan, na poziv ministra informiranja dr. Salaja, pođem s njom na razgovor u Opatičku br. 10 na Griču. "A koja bi bila tema našeg razgovora"- pitam nepoznatu mi gospođu. „Pa valjda je vrijeme da i mi Muslimani, nakon 50 godina nešto dobijemo u Hrvatskoj“- kaže. "Ima ideja da se pokrene obnoviteljska skupština *Narodne uzdanice* (kulturno društvo Hrvata muslimanske vjeroispovijesti)" - kaže. "A što bih ja radio tamo?" - pitam. "Vi biste mogli voditi kulturni sektor, a ja humanitarno-socijalni"- kaže tamno obojeni i hrapavi glas u telefonskoj slušalici. "Draga gospođo, bojim se da ja nemam vremena za to, već smo osnovali *KDMH Preporod*, doduše pod nacionalnom atribucijom." Žena me odlučno prekida, "nego", -veli: „najvažnije je da se mi sutradan nađemo“.

U blizini Hine parkiram i čekam. Gospođa stiže, šest je sati, sumrak joj skriva lica koje, na neki način, naliči tamnoj boji njezinog glasa. A u Opatičkoj od dr. Salaja ni traga ni glasa. Tu je, međutim, gospodin Anto Beljo. Govori tiho, gotovo šapće, razvučeno, Hercegovac kao i ja. Na moju priču o *Preporodu* i čiji je on sljednik (*Gajreta* i *Narodne uzdanice*), o tome da se golema većina Muslimana izjasnila baš pod tim imenom o svojoj nacionalnoj osobitosti, da ja nipošto ne bih prihvatio vođenje *Narodne uzdanice*. "Doduše"- kažem: "moj otac je izuzetno volio Narodnu uzdanicu između dvaju ratova, ali on se, za razliku od mene, koji se izjašnjavam od 1971. Muslimanom, osjećao čvrstim Hrvatom. Dakako, radujem se što će Društvo biti osnovano, doći ću i u svojstvu *Preporodova* predsjednika, održati potporni govor." Beljo „priznaje naš narod“ samo napominje da je uvijek, recimo u Kanadi, imao problema kad se kaže Musliman, onda se ne zna na koga se misli. "I sam sam to iskusio"- velim: "doduše ne u Kanadi nego u Turskoj. Ali, kad sam jednom rekao da su Muslimani zapravo Bošnjaci - svi su skočili, bili su sretni jer se o Bošnjacima znade samo kao o junacima."

G. Beljo mi je potom darovao podosta knjiga i propagandnih brošurica. Tako sam dobio njegovu knjigu o genocidu, brošuricu dr. Asafa Durakovića o Hrvatima-muslimanima. Najljepše sam se zahvalio na ljubaznosti, časkanju i darovima.

3.

RAT. KRIZNI ŠTAB. IMAM ZAGREBAČKI

Rat je počeo!

Oštrooki nisu mogli ne zamijetiti smrtonosni detalj u dijelu sjećanja u samom startu ove nove serije tekstova: za trajanja najsvečanijeg dijela Osnivačke skupštine Kulturnog društva Muslimana Hrvatske "Preporod" u zagrebačkom hotelu Intercontinental, u večeri 2. svibnja 1991. u otvorenoj pauzi za definiranje zaključaka i aklamacijom prihvaćenih listi Glavnog odbora i drugih tijela upravne strukture Društva, munjevito se raširio glas da je oružani rat zapravo već počeo na Plitvicama!

Plima srpske pobune i branitelja Hrvatske Republike, pripadnika Republičkog MUP-a, u izravnom srazu, prelila je granicu „mirnih pregovaranja“ pale su mrtve glave! Rat u Hrvatskoj uskoro će ispuniti dim i eksplozije, alarmantni zvukovi sirena, fijuci nevidljivih razornih projektila, ne samo u područjima oružanog pustošenja i bijesa, nego i onih koji dolijeću do središta samog Zagreba. A s ratišta – vijesti o probojima, herojstvima, izdajama, o kolonama protjeranih, o podvizima liječnika i novinara, i o novim, za Domovinu poginulim.

U Islamskom centru osnovan je Muslimanski krizni štab. Članovi su mu predsjednici Mešihata Hrvatske i Slovenije, Islamske zajednice Zagreb, Stranke demokratske akcije Hrvatske, KDMH Preporod, Muslimanskog omladinskog saveza, Crvenog polumjeseca. To su muftija Ševko ef. Omerbašić, hadži Mustafa Pličanić, hadži Ahmed Ikanović, prof. dr. Šemso Tanković, Faris Pličanić i moja malenkost. Vjerovatno je bilo još nekoliko imenovanih članova kojih se više ne sjećam.

Kad dolazi velika nesreća, a rat je Heraklitova „majka svih zala“, znači da dolazi sto tisuća nesreća, sve gorih jedna od druge! I desilo se ono od čega smo strepili: apokaliptički grom zatutnjao je i zagrmio nad zemljom našeg porijekla, Bosnom i Hercegovinom. Pristizale su strašne vijesti, tisuće njih, koje smo u izboru prvog broja Behara objavili – prethodno izbacivši sve „mirnodopske tekstove“, da na ispražnjene stranice rasprostremo zlo u prvom koraku – genocidnu nakanu u realizaciji: *Ulične borbe u Bijeljini* (3. travnja 1992.), *Genocid, Bijeljina* (6. travnja 1992.), *Drama na Višegradskoj brani, Zvornik* –

grad užasa (13. travnja 1992.), *Fočanska tragedija* (23. travnja 1992.), *Rušenje Mostara* (25. travnja 1992.).

Gotovo sve što smo pripremali i uradili prije travnja 1992. nuždom višeg reda podliježe novoj stvarnosti koja diktira sve druge tokove i producira nove prioritete! Jedan od prvih bio je rad u Muslimanskom kriznom štabu, osnovanom na početku Domovinskog rata u Hrvatskoj. Sada će težište njegova rada biti na pomoći Bosni i Hercegovini.

Krizni štab, Vjesnik, 27. IV. 1992. muftija Omerbašić piše Izetbegoviću

Djelovao sam u Muslimanskom kriznom štabu koliko sam mogao. U nekim vojarnama orile su se pjesme četničkih sablasti, od kojih regruti albanskog i bošnjačkog porijekla nisu smjeli ni oka sklopiti. Vojnici su otvorili sezonu dezerterstva iz Jugoslavenske narodne armije. Većina dezertera bila je iz BiH, Kosova, Makedonij, a prvi zaklon im je bio u džamiji. Tih dana znalo je biti i više od 3000 nesretnih ljudi u muslimanskom Božjem hramu! Spavaju gdje tko stigne – u divanhani, po hodnicima, u učionicama, u kongresnoj dvorani, u amfiteatru, u Mirzinu kafiću mladih. U divanhani sklone glavu otežalu umorom i sinovi mojih prijatelja, s kojima dežuram naizmjenično do sabaha.

Otvaram svoju seharu punu papirića s bilješkama i novinskih izrezaka. Imao sam ih nekoliko i o Kriznom štabu. Prepisujem iz *Vjesnika*, 27. IV. 1992.

Sarajevo – Predsjednik Mešihata Islamske zajednice za Hrvatsku i Sloveniju Ševko Omerbašić, izvijestio je u nedjelju predsjednika Predsjedništva Aliju Izetbegovića da su sve muslimanske organizacije i institucije u Republici Hrvatskoj – SDA, Islamska zajednica, Kulturno društvo Muslimana Hrvatske Preporod, Muslimanski omladinski savez i Albanska islamska liga – odlučile osnovati Muslimanski krizni štab za pomoć BiH u obrani njezine nezavisnosti i cjelovitosti. Kako javlja BH press, Omerbašić je naglasio da je većina muslimana porijeklom iz BiH, te da su „stoga motiviraniji dati sve od sebe za spas najmlađe europske države“ „Međutim, do vas dopiru i drukčije informacije kojima se nastoji unijeti veća konfuzija u dramatična zbivanja, ali uvjeravam Vas da su naši domovinski i vjerski osjećaji, te sastav Kriznog štaba, dostatan jamac i motiv našeg poštenog i predanog zauzimanja za pomoć BiH.“ (BH-press / Hina).

Pitali su: Tko je on? Odgovaralo se: Novi imam, Ševko Omerbašić.

Ševku Omerbašića sam upoznao možda jedne od prvih večeri netom što je stigao u Zagreb i Mesdžid Islamske zajednice u Tomašičevoj 12. godine 1975. Možda

je tada prvi put izašao među nepoznate džematlije da ih upozna i s njima popije kahvu. Sjedio je s Hifzi ef. Alagićem i dr. Sulejmanom Mašovićem. Hifzi ef. mi je mahnuo rukom pozivajući me da im se priključim. Tako sam ga upoznao. Činilo se da nije baš govorljiv. Pratio je razgovor, a rijetko bi se samoinicijativno umiješao. Znam da me pitao čime se bavim, pa kad sam mu rekao: „Radim u jednoj velikoj gradskoj knjižnici i pišem...” – put za šire razgovore bio je otvoren. Živnuo je. „Htio bih sa omladinom pokrenuti bilten. Ako poželiš biti dio grupe, bujrum.“

„Vidjet ćemo, nastavit ćemo priču...” O iole dubljim temama islama nisam znao ništa. Bio sam slabašno dijete svog vremena.

Drugi put smo se vidjeli na moju inicijativu, nakon nekoliko mjeseci. Naime, poznanstvo s pjesnikom Matom Ganzom, urednikom u Dramskom programu Radio Zagreba, uključilo me u buduće suradnike dramaturški priređenih radio-igara na pripovijednim predlošcima „realističkih i fantastičnih motiva“ iz korpusa književne baštine hrvatske književnosti 19. i 20. stoljeća. Od najmlađih autora, u programu su već stekli zavidnu reputaciju Dubravko Jelačić-Bužimski i Ivo Stržić, nećak upravo onog šefa antikvarijata Matice hrvatske, Živka Stržića, koji me upoznao sa antikvarnim primjerima zaboravljene bošnjačke književnosti „muslimanskih pisaca“!

Ganza mi je blagonaklono otvorio prostor suradnje i odmah prihvatio, bez suvišnih „zašto“. Nakon prve svoje radio-igre po fragmentima romana *Lole i hrsuzi* Hasana Kikića, koja je lijepo primljena, radio sam drugu „svoju dramu“ na predlošku pripovijesti također Bosanca u hrvatskoj književnosti srpskog porijekla, Novaka Simića – *Zakoni i ognjevi*. Predvidio sam da se najavljiivačka špica izgovara na podlozi ezana. Kad su me pitali imam li nekoga da preporučim za ezan, izgovorio sam bez razmišljanja: mladi imam zagrebačkog mesdžida Ševko ef. Omerbašić. Bio je to prvi Ševkov nastup na radiju u radio-drami I. Kajan – N. Simić: *Zakoni i ognjevi*, Radio Zagreba, 1975. Tabula rasa mladog gospodina Ševke Omerbašića tek je trebala biti ispisana.

4.

U ZAGREBAČKOM AZILU JEVREMEA BRKOVIĆA

Tekstovi koje je objavljivao Jevrem Brković u *Vjesniku* uvjeravali su me da samo onaj koji duboko uranja u najosjetljivije slojeve vlastitog bića, a i sam pridonosi kreativnim zamahom njegovu obogaćivanju, može i zna kako – istinski suosjećati s drugima. Na Jevrema Brkovića nije pala mreža “interpretatora

srpstva”, čak ni njegova nekoć prisnog prijatelja Radovana Karadžića. Jevremovi „i um i duša“, ostali su čisti i nepomućeni, bez sjenke koja iskrivljuje misao.

Tek što se desio zločin u Bijeljini od kojeg ne dolazi san na oči, Jevrem je u nekom skrivenom zagrebačkom stanu ispisivao redove koji se neće zaboraviti: “Poslije tog užasa nad Muslimanima, mogu se osjećati Muslimanom.”

Tako je otprilike zapisao čovjek kojeg ljudsko spaja s drugim ljudima. Davno sam upoznao pjesnika Jevrema Brkovića, kao momčić u kratkim hlačama bio sam na nekoliko njegovih pjesničkih susreta u zavičajnom Mostaru. U Zagrebu sam ga susretao na Goranovom proljeću. Ljudi su ga voljeli i radovali mu se.

Slušao sam ga na Goranu, održao je književnu večer. Upoznao sam ga s Hilmijom Šabićem i Amirom Bukvićem. Mladi je književnik Tomislav Domović vješto vodio večer. Publika s golemom pažnjom prati crnogorskog barda i ono oko njega: priču o zločinu, o književnicima koji su postali zločinci. „Ovo je vjerojatno jedini rat u historiji koji su isplanirali akademici, a pripremili pjesnici; generali su bili samo puki izvršioči“ - govorio je Jevrem i spominjao niz imena, pa i prijatelja, od kojih sam Radovana Karadžića poznao. Na kraju večeri dao mi je papirić s adresom svog azilantskog smještaja. Čekat će me u deset sati, 15. V. 1992.

Izlazim iz tramvaja na Britanskom trgu i kratku razdaljinu prelazim žurno, čitam na vratima ime državne institucije i penjem se na prvi kat.

Morali su upozoriti Muslimane!

“Dragi moj Ibrahim!” - tako je progovorio kad sam zakoračio u njegov azilantski stan. Glas mu je imao čudnu boju i treptanje, gorko i otajno: “Vidiš li što nam rade s našim divnim Mostarom, dragi Ibrahim!”

A potom: “Baš sam ovih dana mislio na tebe” – čujem Jevremov glas i znam da je to povezano sa člankom koji je neki dan objavio i u kojem se pita kako to da ne čuje glasa prosvjeda Izeta Sarajlića, Alije Kebe, Mehe Barakovića i drugih pjesnika iz Bosne i Hercegovine. –” Mislio sam gdje si, što radiš!”

Sada smo sami i Jevrem mi se obraća s dirljivom pažnjom prijatelja, mada on zaslužuje svaku brigu i skrb: gledam tog odvažnog čovjeka i njegovu dojmljivu glavu koja tako prisno pripovijeda, pa se i nehotice pitam – što lovci na glave traže na njoj, što im je to toliko užasno u njoj da su razaslali tjeralicu za njom diljem Europe da bi je se dočepali i usta joj zatvorili!

Kaže: “Ja već nekoliko godina, tamo negdje od 1985. godine, od kako je započeo moj sukob s Miodragom Bulatovićem, književnikom, velikosrbinom, velikim

velikosrbinom, čak i monstroznom, koji je izjavljivao da će samo na tenkovima ući u Prištinu i gaziti albansku i muslimansku djecu, upozoravao Muslimane Crne Gore i Sandžaka i Bosne, u nekoliko svojih intervju u *Muslimanskom glasu*, u *Valteru*, u *Nedjelji*, ja sam u svim tekstovima upozoravao što se sprema. Bio sam veoma, veoma ubijeden da sam dešifrovao, da sam pročitao monstroznu strategiju velikosrpstva, da sam dešifrovao zapravo, počevši od Garašanina i njegove *Načertanije*, koja je sada uobličena u *Memorandum*, te da sam pročitao memorandumsku strategiju, koja ide u likvidaciju svih onih koji su neka, pa i biološka, prepreka za stvaranje Velike Srbije. Nije shvatljivo, i to nikada neću moći oprostiti prijateljima koji su morali upozoriti Muslimane, tim svojim prijateljima nikada neću oprostiti to da nisu razmišljali (o tako bliskoj mogućnosti) da se desi da u jednom vijeku, ne u vijeku, nego u jednom poluvijeku, zapravo u pedeset godina – Muslimani budu dva puta klani od istog noža, od istog neprijatelja, od iste ruke, od istog krvnika – znači od četnika. [...]

– Toliko sam toga napisao, a osobito je to, sa pisanjem, u novije vrijeme „uzelo maha“! Poistovjećivati narode sa zločincima iz tog naroda svakako je besmisleno. Recimo u srpskom slučaju, pogotovu u srbijanskom, može se govoriti o Miloševiću. On je zaista, kako se ono kaže, vrhunac, piramida noža, on je piramida srpskog zločinačkog noža. Ali, to ne znači da je taj narod uzidan u tu piramidu, shvaćate, srbijanski narod. Jesu šešeljevci, jesu arkanovci, jesu Boga mi dobar dio, ne mogu reći veći dio, jeste, dobar se dio poistovjetio sa svojim vrhovnim koljačem Slobodanom Miloševićem, čovjekom koji je oduzeo čast srpskom narodu, ponizio srpskog vojnika i uništio njegovu zaista zaslužnu slavu, nekada stečenu, pogotovu u I svjetskom ratu.

– Prema tome, ne mogu se sa srbijanskim narodom poistovijetiti svi Miloševićevi i četnički zločini. Međutim, sa Srbima iz Bosne, pogotovu iz Bosanske krajine, pa i onamo iz Slavonije, Kninske krajine, stvari stoje drugačije. Oni su mnogo masovnije učestvovali i učestvuju u pokolju, nego što su Srbijanci. Vi niste nigdje pročitali da su recimo Srbi iz Banjaluke, što je meni jako žao, Srbi sa Kozare, stali u odbranu svojih komšija Muslimana. I Hrvata, naravno. Tamo su Hrvati digli ustanak, na Kozari. Hrvati su bili komandanti, Hrvati i Crnogorci. To danas svako zaboravlja (...)

Vrhunski mag, vrhovni zločinac – Radovan Karadžić

“A ko je vrhovni mag, vrhovni zločinac? Vrhovni rušitelj, ko je taj koji ih je naputio? Ko im je dao znak da to čine, ko ih je organizovao da budu zločinci?”

Opet, Radovan Karadžić, rođeni Crnogorac, po ocu, po majci, sin Vuka znanog Ogrebina, koji nimalo ne uživa lijep glas ni u svojim Karadžićima, selu kraj Nikšića. I eto, taj Radovan Karadžić, on nije imao para, sirotinja crnogorska, šavnička, da ode u Beograd da studira, pa se onim vozom dovukao do Mostara u prtenim gaćama, hoću da kažem prteno-vuneno, u nazubicama, u nekakvim skundanim cipelama, u crijevljama vojničkim, poluvojničkim došao da studira u Sarajevo. I svakoj se kući sarajevskoj, svakoj se cesti sarajevskoj, svakoj se slastičarnici sarajevskoj, gdje je osjetio prvi put miris ruma u kolačima, divio, volio je Sarajevo, ja to znam, počeo je pisati i pjesme, uvlačio se pod kožu sarajevskim pjesnicima, prije svega Izetu Sarajliću, oblijetao oko Izeta, nosio mu tašnu, nosio mu svaki stih, svaku pjesmu, i Izet ko Izet, Trebinjac, brat mrtvog Eše Sarajlića, onoga Eše koji je umro za svoje ideale na Mamuli u Crnoj Gori. Kojeg su tamo strijeljali okupatori, ondašnji. Taj Izet, i takav, zaljubljenik u Sarajevo, u Vilsonovo šetalište, u sebe, u svoje prijatelje, on je Radovanu Karadžiću, misleći da je to mladi Crnogorac, pjesnik došao rumenih obraza kao da je čitavog života pio samo vareniku, odnosno mlijeko sa Krnava i jeo kozji sir, shvaćate, crvenio se, uvijek kad bi govorio i Izet Sarajlić, povjeruje u to crvenilo, u to nekakvo crnogorsko mitsko poštenje, i posveti mu pjesmu (...).”

Pričao je Jevrem bez prestanka, kao da više nema vremena.

Tri puna dana dolazio sam u azilantski zaklon pjesnika Jevrema Brkovića. Slapovi njegovih riječi i rečenica, gotove izvorne i neusporedive stilistike pune značenja i očaja, vapaja i apokaliptičke slutnje još crnije nego što je stigao izgovoriti u ta tri naša viđenja u tri svibanjska dana godine 1992. Divio sam mu se. Kad mu je supruga Kaća došla da ga vrati u Crnu Goru, jer eno, smilovali su mu se, odobrili povratak, ponovno je bio ugrožen, pa i upucan, vozač mu je izgubio život, a on – poprskan krvlju, preživio! Umro je u 88. godini, 24. siječnja 2021.

5.

PRO-GLAS!

NE BJEŽIMO OD ZLA, ZLU SE SUPROTSTAVIMO

S Farisom Nanićem prilazim Rektoratu Sveučilišta u Zagrebu, u koji su nas pozvali organizatori skupa Hrvatskih intelektualaca, Bošnjaka (tada Muslimana) i Hrvata porijeklom iz Bosne i Hercegovine, povodom početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Sala Rektorata bi puna i skup je mogao početi. Skup je otvorio prof. dr. Osman Muftić, ministar znanosti RH. Potom sam prozvan, da kažem nekoliko rečenica, umjesto pledoajea. Ustao sam i preletio dvoranu brzim pogledom. Od Bošnjaka sam odmah prepoznao ljude koje susrećem, prof. dr. A. Kurjaka, dr. M. Ždralovića, Azru Ruždiju, glumca A. Bukvića... Priključila nam se i glumica u izbjeglištvu, Hasija Borić. U dvorani je oko 50-60 sudionika. Danas je 7. svibnja 1992. godine.

Započeo sam: *Dame i gospodo, vi prisustvujete Skupu intelektualaca Hrvata i Muslimana porijekom iz BiH – akcenti su na Apelu međunarodnoj javnosti i Proglasu. Moj kratki tekst govora koji sam pripremio, svojevrsnog proslova našem mogućem razgovoru, želio bih pročitati, jer je kratak i jasan.* I nastavio sam, onim tekstom koji će kasnije biti objelodanjen u prvom broju *Behara*, pod naslovom *Pro/glas!, Ne bježimo od zla, suprotstavimo mu se.* Eto tek nekoliko nasumice izabranih misli iz tog starog zapisa:

Nitko više nema pravo šutjeti! Tko je nijemi svjedok zločina što je u jeku provedbe nad muslimanskim i hrvatskim narodom Bosne i Hercegovine – i sam je sudionik u zločinu! Samo gluhi ne čuju smrtnu jauku svojih naroda pod nožem ukoljica! Samo slijepac ne vidi i ne okrivljuje najsvirepijeg zločinca – Slobodana Miloševića. On pokreće maloumne ruke četnika i vojnike pod komandom generala Adžića, da čupaju dječja srca, vade majkama oči, komadaju tjelesa naše braće i naših očeva.

Mrtvi su napunili ulice naših gradova i sokake našega djetinjstva. Malo je ostalo vremena da živi pokupe svoje mrtve. Zbog toga mi, intelektualci porijekom iz Bosne i Hercegovine, i pretvaramo svoju kulturnu i znanstvenu samozatajenu i dobrovoljnu društvenu potisnutost u glasan govor, ne više svijetu i velikim silama, nego sebi i svojoj braći, Muslimanima i Hrvatima! U guste se redove poredajte, da ne propadnete. (...) A ako se prepustite i razdvojite braćo naša, onda nema druge nego da odmah počnemo sami sebi mezare kopati – da krik zadnji Bogu uzvišenom uputimo i oči sklopimo! A On neće izmijeniti našu sudbinu, dok sami sebe ne izmijenimo, dok svoju dušu Musliman Hrvatu, a Hrvat Muslimanu ne posudi – pa da je onda, ojačan, srbočetniku okrene! To je jedini potpis ispod sudbine naše budućnosti. To je jedina točka oslonca u kojoj je spas domovine.

Incident ili izdvojeno mišljenje?

Ministar dr. Muftić dao je riječ sljedećem govorniku, svima poznatoj osobi iz medicinskih znanosti. Izrekao je opravdanu osudu surovih agresora, fašistički

pogrom hrvatskog i bošnjačkog stanovništva, i jasan genocid. Pri kraju, u samoj završnici, govornik je smiono izgovorio i stav o *porijeklu zla u agresoru*. Razlog im je zapisan u genocidnoj genetici – bio je smisao njegovih nedvosmislenih riječi. U prijevodu – kriv je „pogrešni gen“ - koji strukturira njihovo zločesto, genocidno ponašanje. Faris Nanić i ja smo se pogledali! Još dok je trajao nekakav pljesak, vidio sam kako Faris podiže ruku i traži riječ. Progovorio je iz publike : „*Danas smo prvi put doznali da su najgori zločinci genocidni jer imaju u svojoj genetičkoj strukturi jedan gen koji je odgovoran za provođenje genocida! Učili smo da čovjekovo ponašanje proizlazi iz njegove kulture i socijalnog horizonta iz kojeg se oblikuje njegovo biće*“ - to je bio smisao riječi možda najmlađeg sudionika tog skupa u Rektoratu. Iz publike ga je prethodni govornik upitao: „Na čemu ste mladiću diplomirali?“ „Na građevinskom fakultetu!“ – odgovorio je Faris. „Medicinu gospodine prepustite liječnicima.“ Zabilježio sam ove retke u svom dnevniku, kao tužnu zgodnu zbog njezine poruke, a ne zbog onoga koji ju je izgovorio. Jer, ako je gen u pitanju, može li zločinac uopće odgovarati pred sudom? Ili drukčije: Svi imamo pravo na svoje moguće zablude?

Tako je govorio Boris Buzančić
(20. V. 1992.)

U Preporodu smo gotovo svaki dan, prostorije su ispražnjene od prethodnog iznajmljivača, još su prazne, ostale su tek dvije- tri oštećene stolice od prethodnog vlasnika koji nije znao što bi s njima. Ico i njegov sin rade predračun i koncipiraju vizualnu sliku što bi se sve dalo uraditi i od ovih sumornih prostorija napraviti lijep i ugodan društveni kutak u Zagrebu. Nema dana da nam neko od zanatlija ne ponudi pomoć svojih ruku- keramičari, električari, vodoinstalateri... Svi će uskoro biti ovdje. Bit će to izuzetno dirljivo: niko neće htjeti ni pomisliti da naplati svoje zanatske usluge!

Ico Voljevica mi dodaje izrezak iz *Vjesnika* o čudnim izjavama gradonačelnika Borisa Buzančića, znamenitog hrvatskog kazališnog glumca. „Upravo sam pročitao“- kažem. „Treba sve ove stvari arhivirati, pa i donositi u *Beharu*“- kaže Voljevica. Ovakvih izrezaka imam u tolikim količinama da jednostavno ne znam što ću s njima, ali i od grdnje Smailine. Stan je zatrpan knjigama, novinama, papirima i samo papirima!

Buzančić je dobio packu u *Vjesniku* zbog stavova koje iznosi o Muslimanima gdje god stigne. Podjednako otvoreno i u Zagrebu, ali Bogami i u Sarajevu (za službenog posjeta). Čudno je da mu se ne odupru ni oni Muslimani koji s njime

rade u Kazalištu! Vrijedi prepisati cijeli tekst Suzane Kocijan (2. str. *Vjesnika*) naslovljen *Glumac je glumac*:

„Na sjednici Skupštine grada Zagreba u ponedjeljak skupštinski su se vijećnici nemalo iznenadili reakcijom gradonačelnika Borisa Buzančića. Priključivši se raspravi o nemogućnosti Zagreba da dalje prihvaća pretežno bosansko-hercegovačke izbjeglice i prognanike, on je predložio: „Naši su aerodromi sada slobodni, valjalo bi ih ukrcati u avione i poslati pismo svima, od Gadafija do Irana, s molbom da se pobrinu za svoju braću Muslimane.“

Na upozorenje jednog od vijećnika kako su to i naši Muslimani, gradonačelnik je prekinuo daljnju raspravu: „Da, jesu naši, ali su Muslimani...“ Potom su neki od vijećnika našli za shodno da zamole novinare da „prečuju“ gradonačelnikovu brzopletu izrečenu tvrdnju ili bar da u svom izvještaju upozore kako se vijećnici nisu suglasili s tim prijedlogom.

Nažalost, to je tek jedan od mnogih gradonačelnikovih “bisera” koji je ugledao svjetlo dana. Ostali su nerijetko svoj kraj dočekali već u novinarskim bilježnicama, jer novinari nisu željeli izazvati suvišnu zbrku. No, dok se ovo može, recimo, shvatiti samo verbalnim ispadom, gradonačelnikova krivo shvaćena uloga začinjena javnim osobnim stajalištima i komentarima doživljava svoju kulminaciju u službenim međunarodnim razgovorima.

Naš novinar još nije zaboravio Buzančićev odgovor na upit člana francuske parlamentarne delegacije Bernara Stasija o zbivanjima u susjednoj BiH i kome se priklanjaju Muslimani. Gradonačelnik je rekao i da je „u svom intervjuu jednom sarajevskom listu ustvrdio kako su Muslimani zapravo – Hrvati“, na što mu je Adil Zulfikarpašić odgovorio kako nedovoljno poznaje povijest. Buzančić je tada priznao Stasiju kako ga je zbog toga prekorio i sam predsjednik Tuđman, no da on zna kako predsjednik ipak dijeli njegovo mišljenje, ali ga ne iznosi javno. Stasi je pristojno saslušao gradonačelnika, te vrlo diplomatski i pristojno svoje zaključke zadržao za sebe. Ne učeći iz tuđih primjera, Buzančić očito zaboravlja da su službeni posjeti, ma koliko bili prijateljski, ipak službeni i da se na njima ne prepričavaju kuloarske priče i prepirke, kao ni osobna mišljenja izrečena neslužbeno i „u hodu“. No, po svemu sudeći, „glumac je glumac“.